

A „NAGY PATAKI TANÁRNEMZEDÉK” KORA A MAI TEOLÓGUS SZEMÉVEL¹ Útkeresés a megváltozott viszonyokban

Absztrakt

A teológiai tudomány természeténél fogva megkívánja, hogy művelője ne csak az elvont fogalmakat ismerje, hanem az adott kort is, amelyben az megszólal. Akkor válhat sikeressé ez a teológiai munka, ha ez a két feltétel együtt tud működni az Isten igéjéből folyamatosan megújulva. Ennek lehetünk tanúi a két világháború közötti Sárospatakat szemlélve, ahol azóta is ápolják az akkori tanárok emlékezetét. A Barth által adott irányzat alapjainban változtatta meg a korszak teológiai gondolkodását, a pataki tanárok pedig ezt építették be munkásságukba. Ennek eredménye lett az egészen speciális gyakorlati teológia, amely túlhaladt az intézmény falain.

Abstract

The theological study requires naturally the worker knows not only the abstractions but the given era too in which it works. This theological discipline could come successful if these two conditions can co-operate with the rebirth from the God's Word. We could be witnesses in observing Sárospatak among the two world wars, where the mind of the teachers have been kept since too. The direction of Barth changed the theological thought of the era, and the teachers of Sárospatak used his method in our challenge. It caused a very special practical theology which passed the walls of the institute.

A két világháború közötti időszak Magyarország életében az újjáépítést és a megváltozott területi viszonyok megszokását jelentette. Sárospatak ősi kollégiuma ez utóbbi következményeként és részeként azt érezte, hogy diákjainak száma drasztikusan csökkent, emiatt léte és fenntarthatósága vált kétségessé. Azonban a nemzetet, mint hitvallást szem előtt tartó kormányzati döntések Patakon olyan oktatói gárdára találtak, amely képes volt a megválto-

zott lehetőségek között megtalálni és megtartani a fiatalokat. Az ő munkásságuk nem csak módszerük miatt példa az utókor teológusa számára. Igemagyarázatuk, módszeres és következetes Bibliához való hozzáállásuk, valamint összetartásuk reményt adhat a mai viszonyok között is. Most ezek jegyében két fontosabb kérdéskört emelek ki: a Kollégium történetének fontosabb mozzanatait, valamint a tanári kar szellemi irányzatait és azoknak megvalósulási formáit.

A Kollégium helyzete az I. Világháborút követően

A sárospataki kollégium az első világháborút követően nagy veszteségeket szenvedett. Ennek elsősorban nem anyagi jeleit lehetett meglátni. Elég világos, hogy egy jó iskolához általában két dolog szükséges: jól felkészült tanárok és elegendő diák. Ha ez a kettő feltétel adott, a közös munkát általában már valamilyen módon el lehet kezdeni. A veszteségek itt elsősorban az utóbbinál látszottak meg inkább. Sárospatak földrajzi fekvésénél fogva a maga gyűjtőterületét Felvidék keleti részén és Kárpátalján tartotta számon. A trianoni békekötés ezeket a területeket elcsatolta az anyaországtól és Csehszlovákiába tagolta be. Az új országban a 3,5 millió lakosból 1 millió magyar volt, amelyből 200 ezer reformátust tartottak nyilván.²

Amint látható, Patak jelentős tömegbázistól esett el a világháborút követően. Ezt tetézte Miskolc mesterséges felduzzasztása is. Mindezekkel egy időben sorvadt el a Hegyköz, a Bodrogek és a Zemplén életlehetősége – e területek estek ki igazán az újonnan kínálkozó lehetőségek látóköréből. A határ pedig elzárta a régi felvidéki városokat is Sárospataktól: Kassa, Rozsnyó, Eperjes és Rimaszombat elcsatolásával Gömörország is kiesett a látókörből.³

Azonban nem ez volt az egyetlen nehézség, amellyel meg kellett küzdeni. A történelem okozott már nehéz helyzeteket menekülés vagy bujdosás formájára kényszerítve tanárt és diákot. Ezek fizikai

1 Ez az írás a Pápai Református Teológiai Akadémiára református teológia szakon 2018-ban beadott szakdolgozat alapján készült.

2 *Egyháztörténet* 2:136-138.

3 Dienes – Ugrai 2016:160.

jellegű megpróbáltatások voltak, amelyeket sikeresen átvészelt és kihevert a kollégium. A fő probléma ezekkel ellentétben sokkal inkább jelentett lelki megpróbáltatást, és készítette a kor tanári karát a túlélés érdekében tett lépések meghozatalára. Ez a nehézség a XIX. század második felében jelentkezett és okozott átmeneti zavart a kisvárosi kollégium életében, és tartott folyamatosan a világháborúval nem lezárva, inkább megakasztva; ez pedig a polgárosodás, a városi központok kialakulása volt. Barcza József meglehetősen részletesen mutat rá erre a problémára:⁴ hiábavalónak bizonyult a sok újítás, korszerűsítés és építkezés, a módosabb rendekhez tartozók, úgymint nagybirtokosok, nagybérlők közül kevesen küldték ide gyermekeiket. Az Akadémiai Szék 1916. március 14-én tartott ülésén az előrelátás jegyében szándéknyilatkozatot fogadott el, amelyben betérjesztette igényét arra vonatkozóan, hogy az iskola fennállásának négy százados évfordulóján teológiai és jogi akadémiáját Miskolc városába helyezze át.⁵

A Sárospataki Református Kollégium első világháború utáni története szorosan összefügg az ország társadalmi, szociális, gazdasági és politikai helyzetével. Azonban az intézmény sajátosan megelőzte korát és lehetőségeit, így építve az új Magyarországot.

A Kollégium gazdasági helyzetét kellett először stabilizálni ahhoz, hogy a későbbiekben zökkenőmentes lehessen az oktatás. A háború utolsó időszakában a Kollégium visszatért az önfenntartó létmódhoz. Erdőit saját erőből gondozta, tűzifáját maga termelte ki. A Tápintézet fenntartásához sertéstartásba kezdett az iskola. A Gazdasági Választmány intézkedett az ólak építéséről, valamint a termény szintén saját földön saját munkaerővel történő előállításáról. A megmaradt tüzelőanyag és tápanyag értékesítését elsősorban a személyzet között végezték kedvező áron. A szőlőbirtokok jelentős része került szintén házi kezelésbe a háború alatt. Megalakult a Pince Bizottság, mely a bor termelését és eladását irányította és felügyelte. Ez a gazdasági ág lett a Kollégium legjelentősebb bevételi forrása a két háború közötti időszakban, és jelentősen hozzájárult az anyagi stabilitás megteremtéséhez. A kollégium földjeit új rendszer szerint adták bérbé, a korábbi 10–20 éves időtartam helyett már csupán maximum 3 évre, ezzel elkerülhették, illetve megelőzhatték a különféle gazdasági visszaéléseket.

4 Barcza 1981:155-201.

5 Emlékirat a sárospataki református főiskola teológiai és jogi akadémiájának Miskolcra való áthelyezése tárgyában. Sárospatak, 1916:25-26. Idézi Barcza uo. 191.

A bérlési díj egy részét pedig nem készpénzben, hanem terményben határozták meg a szerződések megkötésekor, így egy esetleges inflációból fakadó jelentősebb anyagi veszteséget is elkerülhettek. Azt is kikötötték, hogy a termelt felesleget elsősorban a Tápintézet részére adják el a bérlők.⁶

Ezzel párhuzamos időben a jogakadémia létének kérdése ismét előtérbe került. Az 1922. VI. tc. kimondta, hogy a kormány a felekezeti államsegélyt tetszése szerint csökkentheti vagy megszüntetheti, ha a betöltött állásban nem lát kultúrpolitikai szükségességet. Ennek értelmében került sor a jogtanárok fizetési pótlékának elvételére is. A januári törvény után április 5-én Sárospatak képviselőtestülete anyagi támogatásáról biztosította a Kollégiumot, és a pótlék kifizetéséről intézkedett. Azonban a soron következő tanév kezdetén nem gyűlt össze elegendő diák, és két tanári állás is betöltetlen maradt. A nagyobb városok egyetemének elszívó hatása ezidőben tetőzött. Az Igazgatótanács ezért 1923. szeptember 11-én azt ajánlotta a kerületnek, hogy mondja ki a jogakadémia megszűnését. Október 3-án a kerület tehát kimondta, hogy a jogakadémia fenntarthatósági jog nélkül megszűnik.⁷

Az 1920-as években a kormány és a Kollégium viszonya új alapokra helyeződött. 1928. június 13-án először tett látogatást kultuszminiszter a Kollégiumban. Politikáját kifejtve elmondta, hogy szándéka szerint azon nevelő intézetek működését szeretné elősegíteni, amelyek történelmi alapokon nyugszanak, mert az ilyenekből kiindulva lehet modern haladást elérni. Ennek egyik eszköze az angol-szász kultúra megismertetése és bevezetése, amely magával hozta a magasszintű angol nyelvi oktatás elkezdését és az internátus kérdésének rendezését. Ehhez az állam biztosította a folyamatos anyagi támogatást évenkénti meghatározott pénzüsszeggel, de alkalmanként nagyobb összegeket is folyósított. A cél egy modern, minden igénynek megfelelő iskolaváros kiépítése volt. Érdekes, hogy a megépült internátusok díjai igen magasak voltak. Ebből az következett, hogy az internátusok lakói elsősorban a gazdagabb családok gyermekei lettek. Felmerült az a kérdés, hogy vajon ezek a gyermekek nem vernek-e éket a gimnáziumban. A vita lezárása két szempont tudatosításával történt: a szegények iskolája addig volt a szegényeké, amíg a gazdagoké és tehetőseké volt; nemes hagyomány újul meg egy másik társadalomban, más formában. Továbbá az

6 Barcza uo. 245-246.

7 Barcza uo. 246.

angol nyelv szolgálatát a magyar nemzeti érdekek eszközévé kell állítani. A gazdag ifjak mellett helyet kaptak ezért a tehetséges szegényebb sorsú gyermekek is, akik cserébe korrepetálási szolgálatot láttak el. Íme, egy új társadalmi helyzetben megismétlődik a régi jelenség: a gazdagabb családok ifjai mellé tehetséges, de szegényebb sorsú gyermeket fogadnak fel nevelőül.⁸

A gazdasági válság idején tartotta a Kollégium a fennállásának 400 éves évfordulójára⁹ rendezett ünnepséget.¹⁰ Az ünnepi előkészületek óriási eufóriával töltötték el a tanári kart és a friss első évfolyamosokat egyaránt.¹¹ Az ünnepen a kormány a megindult tárgyalásoknak is köszönhetően a legmagasabb szinten vett részt, maga a kormányzó is ellátogatott Sárospatakra a vallás és közoktatásügyi miniszterrel és a pénzügyminiszterrel. Az ünnep hangulata azonban nem vonta el a Gazdasági Választmány tagjait a válság jeleit mutató folyamatoktól. A válság elsősorban a mezőgazdaságból élő országokat sújtotta, és ez a tényállás jelentkezett a Kollégium pénztárában is. A működést elősegítő alapítványok fedezetei elértéktelenedtek. A vezetés a megoldást több területen meghozott intézkedések végrehajtásában látta. Először felemelték az iskolai térítési díjakat, másodsorban pedig a személyi kiadásokat, fizetéseket redukálták. Harmadrészt az iskola a györgyartlói birtokrészt megnövelte, és ott gyümölcsöszt létesített. Ennek eredményeként javulás állt be, az anyagi helyzet stabilizálódott. Az intézkedések következtében a Kollégium gazdasági helyzete rendeződött.

A bevételekből újabb építkezések valósultak meg. Új iskolaorvos irányításával a kollégiumi kórház egy jobb épületbe költözött, a telken külön járványkórházzal. 1938-ban megnyílt a Humán, 1943-ban pedig az Oncsa internátus. Az újabb háború beköszöntével a Kollégium, tartva a pénz újbóli romlásától, három házat vásárolt, és nagyarányú építkezésekbe is kezdett. Ekkor készült el a jégpálya melegezője, a gimnázium keleti szárnya, és bővítették az Angol internátust is.¹²

8 Barcza uo. 247-248.

9 Az évfordulóról bővebben lásd: Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola fennállásának négyszázados ünnepéről.

10 1931. szeptember 30 – október 1.

11 Dr. Koncz Gábor beszámolója édesapja, Dr. Koncz Sándor egykori teológiai professzor teológuséveinek első napjairól.

12 Barcza uo. 249-251.

Az eddig leírtakból láthatjuk, hogy a pataki iskola helyzete a kialakult új társadalmi és gazdasági rendben nem volt túl kecsesítő. Ahhoz, hogy a jövő biztosított lehessen, de hogy egyáltalán legyen a Kollégiumnak fennmaradása, számos nehéz intézkedést kellett meghozni és azokat következetesen, fegyelmezetten betartani. Ezen intézkedések mellé társult egy szellemi megújulás is, amely szintén következetes célkitűzésekkel szólította meg egyfelől magukat a tanárokat, másfelől pedig a diákság minden rétegét. E megszólításnak számos elemét ismerjük, mindegyik alkalmasnak bizonyult az önálló életre és értékek felmutatására. És amennyire ezek az irányok összefüggtek egymással, annyira el is váltak az évek során, és meghúzták a maguk éles határvonalait. Ezek az elemek a következők voltak: tehetségmentés, falukutatás, népfőiskola, munkatábor.

A sorban az első tehát a tehetséggondozás mozgalma volt. Az első világháború után kialakult szegénység sok gyermeknek elvágta az iskola felé vezető útját. 1921-ben különösen is hosszúra nyúlt a téli szünet, ami miatt több helyen kénytelenek voltak évközi vizsgákat beiktatni. Ekkor fedezte fel Karácsony Sándor azt, hogy a tehetség számos gyermeknél megmutatkozik. Hamarosan e felismerésből országos mozgalom lett, Szekfű Gyula és Szabó Dezső révén a református egyház is szívügyének tartotta a program segítését. A legnagyobb ilyen központok Sárospatakon és Hódmezővásárhelyen alakultak ki.¹³ Az első korszak 1931-ig, Nagy László haláláig tart, a második Sárospatakról indul és tart 1948-ig elsősorban református iskolákban, a harmadik pedig 1979-ben kezdődik Somogyban.

A Bodrogszati Athén és szegények iskolája címet is viselő Kollégium mindig komoly öntudatot és felelősségérzetet adott diákjainak. Ennek része volt az iskola célkitűzése, hogy a szegényebb sorsú gyermekek iskoláztatását elősegítse. Nem volt még egy olyan iskola az országban, amely ennyi szegény gyermeknek adta volna meg a lehetőséget a tanulásra. A felkínált ösztöndíjak és a működő alapítványok a jó előmenetelű diákok számára biztosítottak forrásokat. Ez nem feltétlenül esett egybe a legszegényebb gyermekek csoportjával, akik anyagi helyzetük miatt alig gondolhattak továbbtanulásra. 1934. június 18-án tartott igazgatótanácsi gyűlésen Medgyasszay András lelképásztor javaslatára az ösztöndíjat duplájára emelték, hogy abból az első gimnáziumi osztályba igyekvő szegény diákokat támogathassák. Az első tehetségvizsgát 1935

13 Tehetségmentés az iskolában 1-19.

szeptemberében tartotta a tanári kar. A kiválasztás során szempont volt a tehetség megmutatkozása, a szorgalom, vallásos-erkölcsös élet, egészség testben és lélekben. Az ösztöndíj elnyerése egy évre szólt, általában két-öt gyermek részére. Az első tanév során bizonyítani kellett az alkalmasságot, hogy második évben is folyósítható-e az ösztöndíj.¹⁴ Bánfai József megemlíti, hogy a tehetséggondozás kezdetei 1935-nél korábbra tehetőek. Utal Harsányi István egy később megjelent munkájára, amely szerint 1931-ből már találunk az új kezdeményezésre utaló nyomokat. A frissen megépült Angol internátus felső szintjén rendezték be ugyanis a manzard szobát, amely 12 szegénysorsú diáknak adott otthont, illetve említi még a Rácz-ház nevezetű internátust is. Egy másik szempontot is említ Bánfai: Zsiros József véleménye szerint a tehetségkutatás inkább ötletszerű, „egy-egy jótét lélek istenáldotta alkalomszerű megnyilatkozásának” nevezte.¹⁵

A második kiemelkedő irányzat a falukutatás, amely Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán professzorok nevével forrt egybe. A huszadik század elejére az iparosodás jellemezte Európa országait, köztük Magyarországot is. Kialakultak nagyobb központok, amelyek munkahelyet adtak a lakosság jelentős részének. Emiatt megindult az urbanizáció, ami miatt a falvak lakossága csökkenni kezdett. Ennek eredménye lett a népi értékek háttérbe szorulása is, melynek érezhető hatásai már megjelentek a századfordulón. Ekkortájt indult többek között Kodály Zoltán és Bartók Béla népdalkincsünk megmentése céljából gyűjtőkörútra. Ezt a tevékenységet mozdította elő a trianoni országvesztésben elszakított területekért érzett felelősségtudat. A népi kincsért aggódó tudós társadalom felfedezte a falu háttérbe szoruló értékeit.

Ez a felismerés több egyházhoz közeli szervezetet indított arra, hogy a vidék felé forduljon, és ott végezze szolgálatát. 1931-től a MEKDESZ már végzett falukutató munkát Borsod egyes településeiben, de a főváros közelében is, Fóton, valamint a bányai Kemsén. Ez utóbbi eredményét örökíti meg az *Elsüllyedt falu Dunántúlon* című könyv.¹⁶

Az igazi, klasszikusnak mondható falukutatás azonban Sárospatakon bontakozott ki református talajon, mégpedig a Sárospataki Kollégium falai közül irányítva. Újszászy Kálmán az előzőekben

rajzolt helyzetről elmondja,¹⁷ hogy mindezeket súlyosbította a gazdasági világválság is, amelynek Magyarországon nem csekély hatása volt. Ekkor voltak használatban a „három millió koldús” és a „néma forradalom” kifejezések, és a mezőgazdaság olyan nehéz helyzetben volt, hogy „mélán látott a kor parasztírója ötmillió magyar földművest a Golgotán”. A falukutatást megelőzte az ifjúsági munka beindulása is, mely itt elsősorban a cserkészmozgalmában mutatkozott meg. A külföldi minta átvétele szépen meghonosodott Magyarországon, és az itt szerzett tudással és tapasztalattal, valamint nemzeti öntudattal erősített fiatalok lettek a későbbi szeminaristák.

A kialakult helyzet azonban nem lehangolta az ifjúságot, hanem motiválta az új programok kidolgozására. E két feltételből jött létre a faluszeminárium 1931-ben szociológiai szemináriumként indulva, majd két év múlva valóban a falu kutatására specializálódva. A diákok igénye volt egyik professzorukhoz fordulni, hogy számukra szociológiai szemináriumot tartson.¹⁸ Ez fakadt a korábbi tanári munkából, melyek a diákok felé nevelés tekintetében jelentkezett. De fakadt a Sárospatakon nagy hagyománnyal bíró nép felé fordulásból is. A pataki diák neveltetéséből és belső indíttatásából adódóan összenőtt a néppel. A jó pataki teológus képes a nép nyelvén beszélni, mert ismeri azt. A lelkeséget, szellemiséget, gazdaságot, kultúrát egészében kellett látni, és arról véleményt is kellett formálni az évszázadok során. A nép és az ifjúság összefonódásának terméke a melodárium, a pataki diákdalok, a XVIII. századi kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények is. E mozgalom egyik jeles képviselője Palágyi Deák Geyza ungi származású gimnáziumi tanár, aki néprajzkutatással foglalkozott. Mellette még a költő Novák Sándor és a gimnáziumi, majd teológiai tanár Harsányi István munkássága mutatott jelentős eredményeket. Gyűjtőmunkájukat az „arccal a nép felé” gondolat fűzte össze. A gyűjtéseket a teológusok párban végezték, kezdetben teológiai igazgatói körlevéllel segítve.¹⁹

Azonban a faluszeminárium legnagyobb visszhangot kiváltó akciója a munkatábor volt. Bartha Ákossal hangsúlyozzuk, hogy a munkatáborok forrása nem a század különböző diktatórikus államhatalmaikhoz köthetők. Az 1844. IX. tv. kimondja,

17 Dr. Újszászy Kálmán: *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*, 3.

18 Újszászy Kálmán *emlékkönyv*, 240.

19 Fennmaradt egy ilyen levél Zsiros József írásai között is. SRK TGy Adattári jelzet: Fsz. Kt. 3224.

14 Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája, 5-9.

15 Bánfai 19.

16 *Népfőiskola tegnap, ma, holnap*, 47.

hogy a jobbágnak évente 12 napot kell eltöltenie közfeladat végzésével, úgymint útépités, folyamszabályozás stb. A későbbiek során is hasonló törvények születnek, 1890-ben és a Horthy-korszak alatt többször is. A karhatalmista kötelező, sok esetben pedig büntető jellegű munkatáborokkal szemben a sárospataki önkéntes alapon szerveződött. Habár berendezkedésük sokszor hasonlított katonai formájúra, attól felfogásában jelentősen eltért. Előzményei a cserkész táborok és konferenciák voltak, valamint az Országos Széchenyi Szövetség legaktívabb vidéki falukutató csoportja. A tábor célja önelvelés volt, és áldozatos életű, rendeltetés-tudatos férfiak képzése. Az első tábor során a Károlyfalva és Rudabányácska közötti út egy szakasza alapmunkálatainak az elkészítését végezték.²⁰ A munkavégzők között a tehetősebb családok fiait találjuk, mert a szegényebbek az otthoni, mezei feladatok végzésével töltötték a nyári időszakot. A tábor célja a nemzeti öntudat erősítése, a közösségért való áldozatvállalás megtanítása volt. A munkatábor sajtóvisszhangja néhány kivételtől eltekintve pozitív volt, és az esemény hírért messze elvitte.²¹

A népfőiskola intézménye Dániából eredeztethető. A nevelési program megfogalmazása Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán evangélikus lelkész (püspök) munkája, aki egyben költő, történész és népművelő formában is tevékenykedett. A népfőiskola fő gondolata az, hogy a benne részt vevő hallgatók nem csupán egyszerű diákok, hanem ott aktív munkatársakként vannak jelen. Itt nem a tanár kérdez, hanem a diák. A kérdések között bármi szerepelhetett, ami éppen aktuálisan érdekelte a fiatalokat: politika, gazdaság, társadalom és műveltség alkotta az előadások tartalmát. A népfőiskola ebben az értelemben életforma is lett. Ahhoz, hogy e tervek megvalósíthatók legyenek, az addig unalmassá és idejétmúlttá vált nemzeti oktatás módszerei helyett újakat kellett keresni. A tapasztalatok szerint egy hosszabb, téli időszakban megvalósított oktatás, és egy rövidebb, nyári tanfolyam jelenti a legeredményesebb formát. A csoportok ideális létszámát 80 körüli főben határozták meg, melyhez általában 10 tanár tartozott. A csoportok munkafolyamatai általában egy-egy téma köré szerveződtek – lehetett önálló tanulmányozás, átfogó tanulmányterv végrehajtása, elméleti tanfolyam is. A választás a tanártól és a diáktól függött. A központban a téma megvitatása állt, ezen belül is

a beszéd, a beszélgetés játszott fő szerepet. Ezzel támogatták a tanulók látókörét, és készítették őket arra, hogy őszinte, önbizalommal rendelkező egyénekké válhassanak.²²

A klasszikus, dán mintára szerveződő népfőiskola Magyarországon először 1914-ben jelenik meg Bajaszentivánon. A háború után már sokkal több, mintegy 70 népfőiskola működik szerte az országban, ezek között Mezőkövesd, Szanda, Ménfőcsanak, Pilis a nagyobb központok. Az ország talán legfontosabb népfőiskolája azonban Sárospatakon alakult meg 1936. január 1-jén. Egy évvel korábban Szabó Zoltán professzor javaslatot tett létrehozására, így az iskola felsőbb vezetése hozzájárult a terv megvalósításához, melynek kivitelezésével őt és Újszászy Kálmán professzort bízták meg. A vezetés javaslata értelmében a program hármas tagozódású lett, úgymint népi, gyakorlati és ismeretközlő, de mindezek közül domborodjon ki a népi jelleg, melyre külön hangsúlyt kell helyezni. A pataki népfőiskola 12 éve alatt, az 1948-as megszüntetésig mintegy 460 tanuló részesült lelki, szellemi, anyagi támogatásban. Már a kezdetektől egy jelképes faluban éltek a diákok, amelynek a Szeretettelvalva nevet adták. Újságjuk a Kerékvágás címet viselte, amely naponta jelent meg, és közölte az előző napi eseményeket és az előadások vázlatait.²³

A fő mondanivalót Szabó Zoltán professzor így fogalmazza meg: „A népfőiskola – főiskola. Nem mintha a szó szokásos értelmében adna főiskolai képzést és diplomával egybekötött képesítést. Főiskola abban a tekintetben, hogy bizonyos univerzitásra, egyetemességre törekszik, ellentétben a szakiskolával, sőt a mindegyre szűkebb szektorokba szorító egyetemi fakultásokkal. Mindebből igyekszik valamit adni, ami a népi lelket gazdagító, a nemzeti egybetartozást erősítő tényező, ami alkalmas arra, hogy a népfőiskolást a saját lábára állítsa, a népfőiskola után is tovább haladásra indítsa”.²⁴

Újszászy Kálmán professzor több fontos észrevételt, tapasztalatot jegyez meg a népfőiskolával kapcsolatban. A helyszínt illetően megemlíti, hogy a legalkalmasabbnak egy kisváros bizonyult. Jó, ha ez a kisváros rendelkezik kulturális, történelmi gyökerekkel, és ott iskolák is működnek. A falusi ember számára a kultúra első forrása a város, és jó, ha abban azt érzi, hogy még a kövek is kultúrát su-

20 Bartha 2012:125-130.

21 Bartha 2010 *Sárospataki Füzetek*, 4:59-79.

22 Harsányi István: Dánia, a népfőiskola bölcsője. In *Népfőiskola tegnap, ma, holnap*, 11-18.

23 Kovács Bálint: A magyar népfőiskolák múltja 1948-ig. In *Népfőiskola tegnap, ma, holnap*, 39-75.

24 Borbáth 1989:18.

gáznak. Ezt megragadva szükséges, hogy a népfőiskola ne önállóan jelenjen meg a városban, hanem az ottani intézmények valamelyikében szerves részként folytassa munkáját. A népfőiskola időpontjának kiválasztásánál a professzor a téli időszakot javasolja, hiszen az ifjúságot ebben az időszakban nem terhelik annyira a különböző mezőgazdasági munkafolyamatok. Időtartamát pedig egy korabeli miniszteri rendelet szabályozta, amely úgy fogalmazott, hogy népfőiskolának csak a legalább három hónap időtartamot jelentő tanfolyamot lehet nevezni. Így az alkalmas időpont november 1. és március 1. között határozható meg. Fontos kiemelni, hogy ez az időszak nem nyújt teljes nyugalmat a bányászcsaládok és az erdővel foglalkozók számára, így gyermekeikre sem lehet egyértelműen számítani. Azonban a tanfolyamok szervezésénél törekedni kell arra, hogy minél nagyobb területről, minél szélesebb látókörű gyermekek érkezenek a csoportokba. A nevelők felé Újszászy erős követelményeket támaszt. A népfőiskola vezetői hivatalát csak két évi próbaidő után véglegesíthetik. Minden nevelőnek, de különösen is a vezetőnek jártasnak kell lenni az általános tudományokban, műveltség terén kiemelkedő eredményeket kell felmutatnia.²⁵

Említsük meg, hogy a „művelt paraszt” eszméjének előtérbe kerülése a második világháború után is fontos maradt. Rác István rámutat arra, hogy számára az érettségizett, szakmájában kiváló falusi ember is képes akkora értéket képviselni, mint a városi, kifinomultabb, és oktatásban több ismeretet megszerzett egyén. A cél tehát, amelyet akkor is meg akartak valósítani, az öntudatos paraszt létrejötte volt, aki ruházkodásában, otthonában, szokásai megtartásában arról árulkodik, hogy ő önmagát a társadalom értékes tagjának tartja.²⁶

Szellemi és teológiai irányzatok a pataki tanári karban a két világháború között

Azt láttuk, hogy a világháború után keletkezett gazdasági és lelki úr csak felerősítette az addig is létező folyamatokat. Az eddig felsorolt jelenségek átfogó, és magát a kollégiumi létet is évszázadok óta meghatározó jelenségről szükséges még néhány szót ejteni.

Sárospatak jellegzetes és fontos művelődéstörténeti értéke és egyben sajátos kincse a „szelleme”. Ez

szorosan összefonta a várost és a Kollégiumot, de a táj, a hely, a sajátos történelmi helyzetek, körülmények évszázadok óta az öregdiákok körében is az összetartozást szimbolizálják. Enélkül elképzelhetetlen magának a városnak a léte is. A pataki szellem létrejöttében nagy szerepet játszott tanár és diák sajátos viszonya. Ebben a kapcsolatban mindkét fél hangsúlyos. A nevelés itt valóban nevelés volt, nem pedig oktatás. A kapcsolat ettől vált közvetlenné, és ezt segítette elő a város kicsiny volta is. Erdélyi János foglalja össze a legtömörebben ezt 1860-ban: „Három fáklyám ég: Hit, haza, emberiség”. Ebből eredeztethető mindaz, ami a pataki szellem megvalósulását képezi. Ugyanis fontos vonása ennek a magasfokú társadalmi tudat és felelősség. Ez valahol a reformációban gyökerezik, amikor is reformátoraink úgy keresték Istent, hogy azt a teljes nép számára megtalálják. Azonban a diákok maguk felé is erős kötelességtudatot éreztek. A nagy rendszerben mindenkinek megvolt a maga rangja és feladata. Többen összefogva béreltek a helyi családoknál szobát, ahol a gárda együtt lakott. Maguk gondoskodtak ellátásukról, kezdve az enivalótól a ruházat tisztántartásán át a tűzifa beszerzéséig. Itt nem volt helye pazarlásnak, visszaélésnek, felelőtlenységnek. Kialakult a több éves együttélésnek köszönhetően az összetartozás és az egymásrautaltság tudata, mely egészséges közszellemet fejlesztett ki.²⁷

Harsányi Istvánban Sárospatak különlegességét elsőfokon édesapja, Harsányi István teológiai tanár és nagyapja Radácsy György szintén teológiai tanár meséi rajzolták meg. Úgy érezte, pataki diáknak lenni valami többletet jelent. Ez az érzés elkísérte őt budapesti egyetemi tanulmányaira is. Leírja, hogy máshonnan érkezett diáktársai sokszor gyanúsán tekintettek rá, egyfajta kurucos lázadást sejtve. Fontos tudni, hogy bár máshol is kialakult a hely szelleme, a genius loci, Patakon ez más jelleget öltött. Erről így nyilatkozik: „nem más, mint annak az emléke, élő emléke, hogy valamelyik helyen nagy nemzeti, politikai, vallási, nevelésügyi megmozdulások születtek, értek meg vagy robbantak ki, hozzáfűződtek a város, a hely, az intézmények nevéhez, tőlük szinte elválaszthatatlanok lettek. Úgy egymáshoz tartoztak, mint a név és viselője”.²⁸

Radácsy György *Emlékjelek és bizonyosságok* című munkájában így ír első pataki élményéről: „Tehát ez az a nagy ház, melynek látása után én annyi édes várakozással vágyakoztam. Ez az az Iskola, ahol a

25 Dr. Újszászy Kálmán: *Népfőiskolai tapasztalatok*, 7-19.

26 Rác 1947:3-11.

27 Kódöböcz 1991:48-54.

28 Harsányi 1943:3.4.

legátusok és mendikások nevelkednek! Nem mesét mondok, imádkozó áhitat fogott el s megáldottam a szívemmel mindazokat, akik ahhoz a boldogsághoz juttattak, hogy láthatom immár a sárospataki Collegiumot, amely engemet is legátussá és mendikássá nevel. Nagyobbra én akkor nem is igen vágytam”.²⁹ Ez az érzés kíséri végig Radácsyt diákságán és tanári pályáján is. Nyugdíjba menetelekor így köszöntik: „Radácsy György a tanári kar Nesztora, 1917. szept. 1-én nyugalomba vonult. Vele a főiskolának egyik, minden időkre legnagyobb professzora vált ki a tanári kar kebeléből, akinek neve szorosan össze van forrva a főiskola legújabb történetével, s aki nemcsak tudományával, hanem életével és példájával is tanítómestere volt az ifjúságnak”.³⁰

Zsiros József tanszéki elődje, a szintén Harsányi István életéről író egyik munka így fogalmaz: „Harsányi István egész élete összefonódott Sárospatakka, a Kollégiummal, a város életével. Patak a Bodrog-parti Athént, a Rákócziak ősi fészket, a Kollégium az Alma Matert jelentette számára. Írásaiban hűen örökíti meg nevezetességeit, eseményeit, a pataki diákélet sokszínűségét”.³¹

Újszászy Kálmán megemlékezik egy érettségi utáni élményéről. A MEKDESZ szervezésében egy tahi konferenciára látogatott, ahol a protestáns főiskolásoknak színe-java részt vett, de ő a legérdekebbnek azt a hat teológust találta,³² akik Sárospatakról érkeztek oda. „Európaiság és egészen sajátos, provincializmus nélküli tájba gyökerezettség volt a jellemzőjük, s engem, aki a kozmopolita Lipótváros nagypolgár fiai között nőttem, ez utóbbi ragadott meg különösen. Nem tévedtem... Így kerültem én Sárospatakra, nem is annyira teológusnak, mint inkább pataki diáknak, és öt év alatt én is összenőttem a tájjal, össze a főiskola múltjával, összes rendelkezésével, s mint repkény a falhoz, hozzátapadtam ahhoz a baráti körhöz, amely nemcsak az ifjúság, hanem az egész iskola szellemi megújulásának erjesztője volt. Sorsomá lett Patak!”³³

Mindezt igazolta az a sok tényező, amivel egy pataki diák az idők során mindig is különbözött a többi város diákjától. Testi alkataiban nyurga, megjelenése egyfajta nyugtalanító hatással bír, a legszélesebb érdeklődésű, de a legtöbb problémát

felmutató is egyben. Jelleme összefügg a pataki tájjal: a hegyvidéki és síkvidéki jellem találkozik itt. A hegyek ék alakja a diák lelkéből is éket formál. A közelre sejthető orosz sztyeppe jelenléte misztikus keleti jelleget kölcsönöz neki, amely az őshaza felé irányítja a figyelem egy részét. Azonban az ezekből fakadó régi rebellis, mulatozó diák képét a harmincas évekre felváltotta a szociálisan érzékeny diák.³⁴

Álljon itt egy anekdota az összehasonlítás minden negatív felhangja nélkül Harsányi István jegyzésében arról, mit jelent pataki diáknak lenni, és hogyan valósul meg benne a pataki szellem. „Egy anekdota jutott eszembe, amelyben egy pápai, egy debreceni és egy pataki teológus diák, légátus szerepel. Egy idősebb lelkipásztor egy tojást adott kezükbe, s felszólította őket arra, hogy mondjanak a tojásra egy-egy jellemző textust. Kezdte a debreceni imigyen: Megtörlek, mint Éva a kígyó fejét – s megtöré azt. Folytatta a pápai: Meghintlek a földnek savával – s megszózá azt. A patakira került a sor, aki ezt a textust mondta: Menj be a te uradnak örömébe – s jóízűen megette a feltört és megszózott tojást”. Talpraesett, értelmes, csillogó szemű, gátlások nélküli, amolyan jég hátán is megálló pataki diákok képét varázsolja elének ez a kis történet. Ha Debrecen a kalória, Patak a vitamin; ha Debrecen csatahajó, Patak a harci repülőgépek. De a nagy egyháztörténész, Révész Imre egy Patakon tartott előadásában is rámutat a különbségre: „Ettünk, megyünk, mint a pataki diák – A debreceni diák kipipál a kollégium ablakán és várja a tavaszt”.³⁵

Újszászy Kálmán szépen írja le, hogy a teológus állapot önmagában is egy hatványozottan Isten színe elé állított élet.³⁶ Azonban létezett egy egészen sajátos attitűdje a pataki szellemnek, ami a '91-es újraindulás után is meghatározta a teológus közösséget, és ez nem volt más, és Mátyás Ernő nemes egyszerűséggel mutat rá: az imádság. Mátyás szerint mind Péterek vagyunk, akik hajlamosak vagyunk az elsüllyedésre, és az ilyen halálos veszedelmekben érik meg az emberi lélek az imádságra. Ez által alakulhat ki a belső szilárdság. Azonban ez a belső szilárdság önszemléltre vezet, melynek végén a bűnbánat található. A bűnből megtisztulást nyer az imádkozó – „Szenved-e valaki közületek? Imádkozzék” (Jak 5, 13). Az ebből fakadó hálára pedig nem Istennek van szüksége, hanem nekünk.

29 Finkey 8.

30 Finkey uo. 19.

31 Pocsainé dr. Eperjesi Eszter: *Harsányi István*, gépirat.

32 Közöttük volt Zsiros József is, későbbi öszvetséges professzor is.

33 *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 19.

34 *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 264-270.

35 Harsányi 1943:5-6.

36 *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, 153-154.

Viszonzásul azonban önmagát adja nekünk mindezenestül.³⁷

Ez a többlet minden korszakban áthatotta a teológiát. Az évszázadok viharában megélt üldözések, menekülések alatt éppúgy, mint a világháborúk okozta szenvedések között. A korszak tanárainak teológiai beállítottságáról azért nem lehet a pataki szellem nélkül beszélni, mert szinte kivétel nélkül mind ebben nőttek fel és váltak komoly tudósokká. Többségük gimnáziumi diákként is már a Kollégium tagja volt, utána pedig a teológiát is ebben a neveletésben végezték. Figyelemre méltó jelenség volna azt külön vizsgálni, hogy ebben a folyamatban melyik tanár milyen szerepkörrel volt jelen. Egy tanári életet emeljük ki az összes közül. Mátyás Ernő Erdélyből érkezett Sárospatakra, őrá lehet azt mondani, hogy ebből a szempontból mindenképpen különbözött a többi teológiai tanártól. Ez azt is jelentette, hogy gimnáziumi és teológiai tanulmányait nem Sárospatakon végezte. Ebből azt sejtethetjük, hogy ő látta a legjobban kívülről a kialakult helyzetet, éppen ezért ő lett a legalkalmasabb a közösség motorja feladatra. Továbbá néhány évvel idősebb is volt a többiekénél.³⁸ Zsiros Józseffel összefogva³⁹ építették fel azt a tanári kart, amely a második világháború előtt oly hatalmas szellemi munkát végzett el, viszonylag rövid idő alatt.⁴⁰

A két háború közötti sárospataki teológiai tanárok életéről több munka is megjelent. Néhány évvel ezelőtt Újszászy Kálmán⁴¹ és Szabó Zoltán⁴² életéről és munkásságáról adtak ki emlékkönyvet. Mátyás Ernő életéről egy emlékfűzet⁴³ jelent meg,

37 *Mátyás Ernő emlékfűzet*, 2000:50-56.

38 Lásd bővebben Papp Imre: *Mátyás Ernő teológiai és pedagógiai munkája 1925–1950. Zempléni Múzsza*, 2015. I:15-23.

39 Kettejük összefogását és szervezőmunkáját látszik alátámasztani a több hasonló című előadás is. Mindketten szakterületük összefüggésében vizsgálnak egy-egy kérdést: *Az Igehirdetés* c. kötetben mindketten írnak hasonló címmel, csak Zsiros ószövetségi szempontból, Mátyás újszövetségi részről. Lásd a tudósítást: SRL 1935 / 1. 6. p. De teológus csendesnapon is hasonló címmel tartanak előadást: Zsiros *A biblia a teológus életében*, Mátyás *Tudomány a teológus életében* címmel. Lásd: SRL 1933 / 40. 226. p.

40 Dr. Koncz Gábor elbeszélése nyomán.

41 *Újszászy Kálmán emlékkönyv*.

42 *Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv*. Szerkesztette: Kováts Dániel. Széphalom 26. Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sárospatak 2016.

43 *Mátyás Ernő emlékfűzet*. Sárospatak, 2000.

valamint szakdolgozat formájában⁴⁴ újszövetségi írásmagyarázatával foglalkoztak. Nagy Barna életét szintén szakdolgozat⁴⁵ formájában kutatták. A közelmúltban jelent meg a Koncz Sándor életét bemutató munka.⁴⁶ Vasady Béla, Makkai Sándor, Marton János, Zoványi Jenő és Zsiros József munkásságáról eddig még nem jelent meg összefoglaló írás. Éppen ezért az a kép, amelyet ebben a témában kaphatunk, viszonylag hiányos.

Teológiai beállítottságuk meghatározásánál tehát fontos szerepet játszik a neveltetés, a külföldi tanulmányutakon való részvétel, valamint az Európát is átszövő eszmeáramlat, amelyben teológiai pályafutásukat végezték. Ezekről több forrásból értesülünk.

A neveltetés tárgyalásakor mindenképpen nagy hangsúlyt kell helyezni arra, hogy a tanári karban szereplő professzorok egy része paraszti sorból érkezett. Zsiros József életrajzán keresztül láthatjuk, milyen előfeltételeket jelentett a paraszti sorban való felnövekedés, abból milyen hátrányai vagy előnyei származhattak Patakon a diáknak. Ebben a sorsban osztozott Szabó Zoltán is. Többen erdélyi gyökerekkel rendelkeztek: Vasady Béla, Mátyás Ernő, Zoványi Jenő. Újszászy Kálmán a nagy pesti forgatagból érkezik Patakra. Nagy Barna helyi lakosként került a teológiára.

Külföldi tanulmányaik során a felkeresett intézmények között szerepel több egyetemi város is: Philadelphia, Berlin, Glasgow, Edinburgh, Montpellier, Zürich, Bonn teológiáin járnak tanulmányutakon. Ez utóbbi Nagy Barna és Karl Barth személyes kapcsolata kialakulásának helyszíne is. A külföldi élményekből táplálkozó mozgalomként tarthatjuk számon a cserkészlet hazai megindulását.

A kor teológiai áramlatait az eddig meghatározó liberális Harnack felfogása helyett már Karl Barth, Emil Brunner, Rudolf Bultmann egymásnak is sokszor ellentmondó magyarázatai jelentik. Tudjuk, hogy Mátyás Ernő foglalkozik alaposabban Bultmann teológiájával, azonban kimutatható az is, hogy a korát megelőző újszövetségi írásmagyarázati műve, *Az Újszövetség kijelentéstörténete* című főműve még nem támaszkodik rá.⁴⁷ Brunner hatása még jobban érezhető munkáján, és az épp útjára induló

44 Nagy Attila Ákos, jelenleg szőnyi lelkipásztor.

45 Nagy Dávid, jelenleg dunapataji lelkipásztor.

46 Szatmári Emília: „Közegyházi életünk sodrában”.

47 Nagy Attila Ákos volt pataki teológus, jelenleg szőnyi lelkipásztor berlini kutatásai ezt a kapcsolatot keresték. Beszélgetés során elmondta maga a lelkipásztor.

dialektika teológia Barthban és Bultmannban megjelenő ütközését láthatjuk munkáiban. „Dr. Mátyás Ernő e könyvben a keresztyén hitnek azt a Bibliában végig vonuló sajátos igazságát dolgozza fel, hogy Isten kijelentése kezdettől fogva kapcsolatban volt az emberi történettel, annak keretei között szólította meg az embert. A kijelentés és történelem kapcsolatának legékesebb példája Jézus Krisztus személye, kinek megjelenése a történelem egy korszakában, az idők teljességében valósult meg. Ez igazság sajátos bibliai dialektikája abban nyilvánul meg, hogy Isten kijelentését mégsem lehet közvetlenül a történelem folyamatában felismerni, hanem csakis az Isten által ajándékozott hit révén. E hit nélkül a történelem eltakarja Isten kijelentését”.⁴⁸ Ekkor jelenik meg Oscar Cullmann: *Christus und die Zeit* című műve, amely nagy hatást gyakorol az újszövetségi írásmagyarázatra, így Mátyás Ernőre is. És szintén ebben az időben fejlődik ki a Barth és Cullmann közötti gyermekkeresztesési vita is.⁴⁹ Barth gondolkodását egyébiránt a magyar teológia az 1920-as évek végén ismeri meg. Tavaszy Sándor foglalkozik vele bővebben Kolozsvárott, Vasady Béla pedig Dunántúlon követi Barth munkásságát, de az igazi áttörés csak 1927 után történik meg.⁵⁰

Mátyás Ernő munkásságát áthatja az a lendület, amellyel azokra figyel, akik tevékenységét látják, igehirdetéseit hallgatják. Nevezhetnénk ezt egyfajta gyülekezetszerűségnek is. A pataki teológus diákról leírja, hogy sok arca van. Jelen van mint életstílus a cserkészlet, amellyel a táborozásokon keresztül is ifjakat szólít meg; a másik a faluszemináriumi arc, amely komoly hivatalos gyűjtőmunkát feltételez, hogy bemutassa a korabeli falu életét; harmadikként a missziológus diák arca jelenik meg, amely a pogány népek iránt érez elhivatottságot; a levante arc is kialakul ebben a korban, amely a katonákkal vállalt sorsközösséget is hirdeti; ezek mellett pedig megmutatkozik egy régi arc is, amely a tudós, tanulmányozó diák arca.⁵¹

Nagy eredményként tarthatjuk számon, hogy a magyar református teológiai közvélemény megállapítja, hogy a lelkipásztor-képzésben bizonyos hibák mutatkoznak. Mátyás Ernő felsorolja, hogy a különböző teológiák az oktatás mely területein

jeleskednek. Debrecen a tudományos képzésben, Budapest a városi körülmények ismeretében, Pápa az egyház elleni küzdelemben, míg Sárospatak a falukutatás területén jeleskedik. Ennek komoly tudományos alapjait oktatják, illetve erős terepmunkát végeznek.⁵²

A teológiát nem kerüli el a korra jellemző ébredési mozgalom sem. Erre az időszakra jellemző, hogy az az Ige teológiájává lett, ugyanakkor a megfelelő kérdések feltevését is megtanulták. Sok teológus lelkét éppen ezért a megtérés témája érdeklí jobban. Helyes, ha ezzel összefüggésben a Szentlélek munkája megragadja az embert, viszont nem szabad a teljes életet néhány olyan igén keresztül értelmezni, amelyek hatványozottan ragadják meg életünket. Itt egyértelműen a teljes Írásba kell ágyazni a magyarázatot. Éppen ezért nincsen teológiai munka tudományos felkészültség nélkül. Ezzel összefüggésben kell értelmezni a Lélek munkáját, amely sokszor éppen ezen keresztül tudja kifejteni hatását.⁵³

A teológia pataki látásmódjának egy egészen speciális vonulata mutatkozik meg abban, amit Mátyás Ernő tiszáninneri genius loci-ként említ, mégpedig így: az évszázados történelmi beágyazottságban „ezek nyitottság, arányérzék és kiegyenlítésre törekvés”. Patak feladata a különböző, akár szélsőséges vélemények közötti egyensúlyra törekvés. Ez és a táj sajátos hangulata három fő tipikus vonást emel ki az iskola életéből: intenzív és az egyes korok szellemi irányzatának fegyverzetében folytatott tudományművelés; missziói szellem; kezdeményező szellem.⁵⁴

Egy hasonló, azonban a szakterület más volta miatt is kissé másképpen mutatkozó felfogást láthatunk Újszászy Kálmán munkásságában. Önmagát mindig úgy határozta meg, hogy inkább teológus, és csak utána filozófus. 1926-ban, első tanulmányútja során ismerkedik meg Barth Római levélhez írt tanulmányával, és ez későbbi pályájára döntő benyomást tett. Második külföldi tartózkodása során már kifejezetten a dialektika teológiát vizsgálja, és ekkor fordul komolyabban filozófiai kérdések felé is. Az előző korszakban jellemző racionális és liberális teológiát felváltja a barthi gondolkodás, a magát közvetlenül kijelentő Isten. Ez a felfogás teljesen éles határvonalat húz Isten és ember közé. Újszászy doktori disszertációjában a vezérgondolat éppen az

48 Dr. Mészáros István: Előszó – egy tanítvány emlékei. In *Mátyás Ernő emlékfüzet*, 6-7.

49 Nagy 2004:87.

50 *Studia et acta ecclesiastica* V. 363-367.

51 A mai pataki teológus diák arca. In *Mátyás Ernő emlékfüzet*, 9-12.

52 Lelkipásztorokképzés a magyar falu számára. In *Mátyás Ernő emlékfüzet*, 13-16.

53 Teológia az ébredésben. In *Mátyás Ernő emlékfüzet*, 17-20.

54 A Sárospataki Teológiai Akadémia sajátos élete és hivatása. In *Mátyás Ernő emlékfüzet*, 34-49.

lesz, hogy az ember csak szellemi létezőként, Isten-nel szemben paradox módon értelmezhető. Ezt a gondolatot egészen sajátossá formálja Kierkegaard és Dosztojevskij hatása. Barth tanításai is éppen Kierkegaard munkásságát tekintik alapul. E két fő irányban való haladás okán ismerkedik meg a későbbiek során Imre Lajos kolozsvári professzorral, aki a korban a legjobban veszi védelmébe Barth tanításait, majd pedig Tavaszy Sándor professzorral, aki a kor legnagyobb magyar egzisztencialista filozófusa. Újszászy doktori disszertációja megírásakor kerül kapcsolatba az Erdélyi iskola nevű filozófiai áramlattal, amelyet Böhm Károly neve fémjelez. Az elgondolás szerint a valóság alapja az emberi szellem, amely önmagát megismerő működésében kivetíti, és alapvető értékek formájába állítja. Az irányzat képviselői mind magas tisztséget betöltő személyek: Ravasz, Makkai, Tavaszy, Varga. A Rickertől szóló disszertáció megírása közben jut el Újszászy gondolkodása addig, hogy az absztrakt filozofálás korszaka lejárt, a személyes filozófiai problémákkal kell foglalkozni. A megismerés, érték és lét problémáját felváltotta az ember, úgymint lehetőségeinek és létének titkaival. 1934-ben eljut odáig, hogy maga az ember válik fontossá, és nem az emberi szellem. Mindezek megnyilvánulása lett Újszászynál a faluszeminárium létrehozása, amely a filozófiai elgondolásoknak egy egészen sajátos megtestesítő eszközévé vált. E témában alkotott fő műve, *A falunevelés szellemi alapjai* egyesíti magában Böhm gondolatait, de megtaláljuk benne a német idealizmus és a dán egzisztencializmus jegyeit is, ugyanakkor pedig Heidegger hatása is érezhető benne. A falu értelmezésénél elválaszthatatlan lesz a kultúra és a nemzet, a vér, illetve a sorsközösség. Ezek a Nevelés és Állam, Nevelés és Egyház alfejezetekben mutatkoznak meg. Ez az elméleti megközelítés egészen gyakorlatiassá vált akkor, amikor az ötvenes években a teológiai lehetőségek bezárulnak a Sárospatakon, és Újszászy más munkakörben, de elveihez hűen végzi feladatát abban a tudatban, hogy „neki dolga van Patakon”.⁵⁵

Azt látjuk, hogy két nagy gondolkodó, Kierkegaard és Barth hatása érvényesült a tanári karban. Erre mutat rá, és talán némiképpen bizonyítékul is szolgál, hogy Koncz Sándor doktori dolgozatát is e témában írja. Először megírja Barth-tal kapcsolatos munkáját *A teológiai dualizmus Barth teológiájában*⁵⁶ címmel. Elhivatottságát mutatja, hogy pataki teológiai tanulmányai után a berlini egyetem

Friedrich-Wilhelms Universitát Humboldt-ösztöndíjasa lesz az 1937/38-as tanévben, ahol a dán nyelvet is elsajátítja. Külföldön három évet tölt, bejárja Európa híresebb teológiáit. Hazatérve summa cum laude doktorál Debrecenben *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*⁵⁷ címmel, mely egyben hiánypótló mű is. Magántanári vizsgáit 1943-ban teszi le, dolgozatát *Hit és vallás. A magyar református teológia kibontakozása és hanyatlása*⁵⁸ címmel írja. Ebben a magyar teológia utolsó másfél évszázadát mutatja be, mind a mai napig hiánypótló mű.⁵⁹

A teológiai beállítottságot mutatja a Vasady Béla Debrecenbe történt távozása után kialakuló feszültség, mely az egyházkerület és a teológia között húzódott a rendszeres tanszék betöltését illetően. A felmerült személyek közül Vincze Károly volt pataki diák, éppen Amerikában szolgáló lelkész mutatkozott esélyesnek, ám a kerület nem pontosan tisztázott okok miatt nem hagyta jóvá meghívását. A hivatalos pályázat során szintén az ő neve és Nagy Barnaé merült fel, míg végül ez utóbbira esik a választás és a jóváhagyás is. A háttérben húzódó ok valószínűleg a Vasady Béla: *Hit misztériuma* című, erősen barthi művére Vincze Károly által adott negatív kritika lehetett. A kerület félt attól, hogy egy barthi teológiai gondolkodást elutasító személyt nevezzen ki a rendszeres tanszék élére. Így került Nagy Barna a tanári karba, akinek már édesapja is pataki tanár volt korábban. És ahogy Dienes Dénes fogalmaz, a tanszék betöltéséhez a mindent eldöntő fordulat az éppen magyarországi körúton lévő Barth pataki látogatásakor mondott véleménye lehetett: „nagyon meleg hangú és Nagy Barna dr. szaktudását kiemelő nyilatkozatot tett”. Így Nagy Barna képviselőként az újreformátus teológia a Kollégium szerves részévé vált.⁶⁰

Barth tehát nem csak tanításain keresztül, hanem két alkalommal személyesen is jelen volt Sárospatakon. Először 1936-ban látogatta végig a magyar református teológiákat. A körútról Vasady Béla az *Igazság és Élet* című lapba jegyezve részletesen tájékoztatta az olvasókat a megtartott előadások tartalmáról. Itt jegyzi meg, hogy Barth élesen felhívta a figyelmet a történelmi kálvinizmus nacionalizmussal átítatott színezetének veszélyeire. Első sárospataki látogatásakor megtartotta tiszteletbeli tanári székfoglaló beszédét „Népegyház, szabad egyház,

57 Debrecen, 1938.

58 Debrecen, 1942.

59 Szatmári 2017:22-24.

60 Dienes 2002/2:77-81.

55 Takács 2003. február, 5-19.

56 Sárospatak, 1936.

hitvalló egyház” címmel, mely után beszélgetésben fejtette ki az evangélium és nemzetiségek, illetve az evangélium és a nacionalizmus kapcsolatára vonatkozó gondolatait. Második útja során kifejti, hogy többre tartotta a magyarországi reformátusok által követett utat, mint a nyugati keresztyénség akkori dicsőségét. Később kétszer is írt nyílt levelet a magyarokhoz, melyekben úgy beszél a korabeli helyzetről, hogy ott valódi problémákkal foglalkoznak, a politikai kérdésekhez nyugodtan állnak, látják saját bűneiket, és szociális gondokban is tisztában látnak. Barth látta, hogy az út, amely előtt akkori egyházunk állt, nagyon keskeny, nagyon nehezen járható, de ugyanakkor nagyon ígéretes is, Keleten és Nyugaton egyaránt példamutató jelentőségű lesz.⁶¹

A két világháború közötti tanári kar tagjai a Barth által megfogalmazottakat a mindennapok megélésében éppúgy használták a maguk életében, mint tudományos munkájukban. Barth egyik alap-ételete így szól: a keresztyén egyház nem a mennyben létezik, hanem a földön és időben... a történelemben él azzal a drága kinccsel, amit Isten reája bízott. Ebből fakad a második tétel: a teológiában nincs helye az öncélú tudományoskodásnak, annál inkább helye van a gyülekezeteket szolgáló tevékenységnek. Ez a teológiai tételekkel összhangban álló személyes példamutatást is jelentette. Ehhez társult még a tiszta igehirdetés szolgálata – „aki a Szentírás tanítványa, az az Ige teológusa”.⁶²

Mindezek eredményeképpen a pataki iskola a korábbi mélypontból új erőre tudott kapni. Más szóval ezt a befektetést humán tőkének nevezhetnénk, hiszen a pataki tantestület, ideértve a nem tárgyalt gimnáziumi nevelőtestületet is, olyan színvonalas munkásságot tudott felmutatni, mely lehetővé tette a teológia főiskolai szintű művelését. Éppen ezért igyekezett az 1948 utáni államhatalom minden eszközzel ellehetetleníteni ezt a munkát.⁶³

A tárgyalt időszak a huszadik század első felét fedli le. A kor teológiai megfontolásait átszövik a világégések alkalmával felerősödött egzisztenciális kérdések, amelyekre a különböző gondolkodók más és más választ adtak. Ugyanakkor ez a kérdés a trianoni békekötés után speciálisan magyar szájjal is bír, ami a nemzeti öntudat féltésével is együtt jár. Ennek megóvására születik meg az az irányzat vagy inkább átfogó, cselekvésben is megnyilvánuló hely-

zetkép, amit leegyszerűsítve, teológiátlanítva érté-mentésnek nevezhetnénk. Ennek eszközei a faluszeminárium, a munkatábor, a népfőiskola is. Ezek együtt speciális jelleggel övezik fel a református igehirdetés azon részét, amelyet gyülekezetszerűségnek mond a szakirodalom. Különösen is patinás jelleget kölcsönöz ennek a kornak az a megállapítás, amelyet Kováts Dániel ír: „...a megismert tények alapján arra a meggyőződésre jutottam, hogy az 1930 és 1948 közötti 18 esztendő a sárospataki református kollégiumnak egyik legszebb időszaka volt, amely jelentőségében joggal állítható a comeniusi és az Erdélyi János-féle korszak mellé. Hogy ennek a szűk két évtizednek a fénye nem ragyog eléggé a közvéleményben, az nagyrészt az 1948 és 1951 utáni évek árnyékának következménye”.⁶⁴

Felhasznált szakirodalom

- A Sárospataki Református Kollégium.* 1981.
Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerkesztette a Tiszáninneri Református Egyházkerület elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv.* 2016. Szerkesztette: Kováts Dániel. Széphalom 26. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, Sárospatak.
- Bánfai József 2014 A sárospataki tehetségkutatás megindulása és a kísérlet „utóélete” a hazai szakirodalomban. In Csóka-Jaksa Helga – Schmelcz-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor szerk. *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár. Ünnepi kötet F. Dárdai Ágnes tiszteletére.* A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12., Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécs 15-34. <http://mek.oszk.hu/17500/17514>
- Barcza József 1981 *Sárospataki Református Kollégium.* Budapest, 340 oldal.
- Bartha Ákos 2012 *A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei.* Doktori értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Bartha Ákos 2010 Magyarország első nemzeti munkatábor – a sárospataki diákok útépítése. *Sárospataki Füzetek*, 4:59-79.
- Borbáth Erika 1989 *A népfőiskoláról.* B-A-Z Megyei Közművelődési Módszertani Központ. Miskolc.

61 Egri 11-19.

62 Egri 55.

63 Kézi 2003:69

64 Kováts 2002/2:5-10.

- Dienes Dénes 2002 Viharfelhők a pataki teológia egén az 1930-as években. *Sárospataki Füzetek*, 2:77-81.
- Dienes Dénes – Ugrai János 2016 *A Sárospataki Református Kollégium története*. Hernád Kiadó, Sárospatak.
- Egri Károly (é.n.) *Karl Barth társadalompolitikai nézetei és azok hatása a hazai – különös tekintettel a sárospataki – teológiai gondolkodásra*. Doktori értekezés. Gépirat, 135 oldal. Dr. Koncz Gábor családi irattárából.
- Egyháztörténet* 2. 1998. Szerkesztette: Ladányi Sándor – Papp Kornél – Tökéczki László. Református Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Finkey Ferenc (é.n.) Radácsy György sárospataki ref. theol. akad. tanár életrajza. Dr. Koncz Gábor családi irattárából. *Gépirat*, 74. p.
- Harsányi István, dr. 1943 *Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában*. Sárospataki Református Lapok szerkesztősége, Sárospatak.
- Kézi Erzsébet 2003 *A Sárospataki Református Kollégium tanárainak publikációs tevékenysége a két világháború között*. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, Sárospatak.
- Koncz Sándor 2002 Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása. *Zempléni Múzsza*, 2:5-28. http://epa.oszk.hu/02900/02940/00006/pdf/EPA02940_zmimuzsa_2002_2_005-028.pdf
- Kováts Dániel 2002 Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán centenáriuma. *Sárospataki Füzetek*, 2:5-10.
- Ködöböcz József 1991 *Sárospatak a magyar művelődés történetében*. Sárospatak Város Polgármesteri Hivatala, Sárospatak.
- Mátyás Ernő emlékfüzet*. Sárospatak, 2000.
- Nagy István, dr. 2004 *A kazuáliák homiletikuma*. Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara, Nagykőrös.
- Népfőiskola tegnap, ma, holnap*. 1991. Szerkesztette: Harsányi István. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest.
- Papp Imre 2015 Mátyás Ernő teológiai és pedagógiai pályája 1925–1950. *Zempléni Múzsza*, 1:15-23. <http://zemplenimuzsa.hu/honlap/papp-imre-matyas-erno-teologiai-es-pedagogiai-palyaja-1925-1950/>
- Rácz István 1947 *Parasztértelmiség nevelése*. A Magyar Népi Művelődési Intézet Kis Tanulmányai, 6. (20 p.)
- Református gimnáziumaink tehetségkutató munkája*. 1941. Szerkesztette: Harsányi István, dr. Kiadja az Országos Református Tanáregyesület, Sárospatak.
- Studia et acta ecclesiastica* V. 1983. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- Szatmári Emília 2017 *„Közegyházi életünk sodrában”*. Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Hernád Kiadó, Sárospatak. Valamint: Doktori értekezés. <http://docplayer.hu/31825699-Kozegyhazi-életünk-sodrában.html>
- Takács Ádám 2003 Újszászy Kálmán és a filozófia. *Zempléni Múzsza*, 1:5-13. http://zemplenimuzsa.hu/03_1/takacs.htm
- Theológiai igazgatói körlevél*. SRK TGy Adattára jelzet: Fsz. Kt. 3224.
- Újszászy Kálmán, dr. 1947 *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Magyar Népi Művelődési Intézet, Budapest.
- Újszászy Kálmán, dr. 1947 *Népfőiskolai tapasztalatok*. Szövetkezeti ismeretek V. Magyar Népi Művelődési Intézet, Budapest. 28 p.
- Zibolen Endre 1986 *Tehetségmentés az iskolában*. 1920–1944. Oktatáskutató Intézet, Budapest.